

Стебелев А. М.,

адвокат, здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Стаття присвячена визначенню проблем реалізації інституту відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочинцем, потерпілому після набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Запропоновано внести зміни та доповнення до чинного Кримінального процесуального кодексу України з метою вдосконалення кримінально-процесуального механізму захисту прав і законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень.

Ключові слова: відшкодування (компенсація) шкоди, форми відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, добровільне відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, цивільний позов у кримінальному провадженні.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. В умовах реформування законодавства, зокрема кримінального процесуального, особливо актуальним стає реалізація конституційних положень. Важливого значення набувають захист прав і свобод потерпілого, створення й функціонування системи надійних правових гарантій з метою забезпечення права на правосуддя та судовий захист при здійсненні кримінального провадження. Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), основними завданнями кримінального провадження визначено захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а також охорона прав і свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Одним із правових засобів захисту порушених прав потерпілих осіб є відшкодування (компенсація) завданої кримінальним правопорушенням шкоди [2]. Тому самостійним завданням кримінального провадження має стати забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, процесуальна діяльність осіб і органів, які здійснюють кримінальне провадження, повинна бути спрямована на успішне вирішення цих завдань [3].

Варто відмітити, що реформування національного законодавства, у тому числі й у сфері захисту постраждалих від злочинів, зумовлено необхідністю приведення його у відповідність до міжнародних стандартів з прав людини та громадянина. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі ефективний засіб правового захисту у випадках порушення її прав і свобод. Право на захист для будь-якої особи, яка його по-

требує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами [4]. Крім того, право потерпілого на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди передбачено спеціальною Європейською конвенцією щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [5]. Не можна не звернути увагу також і на вітчизняну, прийняту з метою реалізації міжнародних стандартів, Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, потерпілих від злочинів, яка схвалена Указом Президента України від 28.12.2004 р. № 1560/2004. Концепція вказує на необхідність розроблення нового й удосконалення чинного законодавства з питань захисту законних прав та інтересів потерпілих [4].

Ураховуючи складні економічні й соціально-політичні умови останніх років, ми спостерігаємо зростання кількості кримінальних правопорушень, а також те, що проблема відшкодування шкоди, завданої злочинцем, стає актуальною й потребує всебічного наукового та практичного дослідження.

Інститут відшкодування шкоди за роки незалежності був предметом наукового розгляду багатьох учених-процесуалістів, зокрема О. Верховдяда, О. Крикунова, М. Орлова, В. Нора, О. Сліпченка, О. Федорової, О. Юхна й ін. Вагомий внесок у сприяння розвитку вітчизняної доктрини інституту відшкодування шкоди в кримінальному процесі зробили такі вчені, як Б. Ващук, М. Гузела, Я. Клименко, Р. Корякін. Після прийняття нового КПК України 2012 р. на проблеми інституту відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні звертали увагу С. Абламський, Г. Куцкір, М. Мазур, В. Нор. Але комплексного наукового аналізу функціонування цього інституту після набрання чинності новим кримінальним процесуальним законодавством не проводилося.

Метою статті є окреслення проблем реалізації інституту відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочинцем, після набрання чинності новим КПК України та надання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Главою 9 КПК України передбачено форми відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні, а саме: 1) добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127); 2) висунення цивільного позову (ч. 2 ст. 127, ст. ст. 128, 129); 3) звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 1 ст. 177; ч. ч. 4, 11 ст. 182); 4) компенсація шкоди потерпілому, завданої кримінальним правопорушенням, за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127, ч. ч. 2, 3 ст. 572); 5) кримінально-правова реституція (п. 5 ч. 9, ч. 10 ст. 100; ч. 4 ст. 374); 6) відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслі-

дування, прокуратури або суду, у випадках і в порядку, передбачених законом (ст. 130) [2].

Варто зауважити, що інститут відшкодування шкоди є міжгалузевим інститутом: окрім кримінального процесуального законодавства, він передбачений також законодавством цивільно-процесуальним, яке передбачає висунення позову про відшкодування в порядку цивільного судочинства. Такий спосіб захисту порушених майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілий може реалізовувати як до початку кримінального провадження, так і після його завершення, зокрема у випадках невисунення цивільного позову в кримінальному провадженні або ж залишення його судом без розгляду.

Аналізуючи положення нового КПК України про відшкодування шкоди, не можна не звернути увагу на те, що, порівняно з КПК 1960 р., було вдосконалено форми відшкодування шкоди, види (характер) шкоди, що підлягає компенсації, а також характер суспільно небезпечних діянь, якими заподіюється шкода. Так, наприклад, розширено предмет цивільного позову в кримінальному провадженні за рахунок можливості відшкодування не лише майнової, а й компенсації моральної шкоди, що завдана потерпілому.

Але законодавець усе ж таки залишив деякі питання не вирішеними або такими, що потребують удосконалення. Так, деякі складнощі у правозастосовній практиці виникають під час реалізації положень КПК України про добровільність відшкодування шкоди, завданої злочином, і укладання угоди про примирення або угоди про винуватість.

Добровільне відшкодування (компенсація) заподіяної шкоди як спосіб відновлення майнових прав потерпілих передбачений ч. 1 ст. 127 КПК України, згідно з якою підозрюваний, обвинувачений, а також за його згоди будь-яка інша фізична особа чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому внаслідок учинення кримінального правопорушення. Добровільне відшкодування шкоди має велике значення при призначенні покарання: по-перше, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 Кримінального кодексу України (далі – КК України), пом'якшує покарання; по-друге, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, добровільне відшкодування заподіяної потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди є однією з обов'язкових умов підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно ст. ст. 45, 46 КК України (у випадках дієвого каяття або в разі примирення потерпілого з обвинуваченим). Детальний аналіз сутності положень ст. 285 КПК України про кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, дає змогу зробити висновок, що такий підхід породжує певну проблемну ситуацію. Так, він позбавляє визначеності в застосуванні такого засобу захисту порушених прав потерпілої від злочину особи саме через учинення процесуальних і фактичних дій слідчих і прокурорів, які б пропонували винній особі добровільне відшкодування у випадках, коли вона не відшкодувала шкоду за власної ініціативи.

На нашу думку, у КПК України у ст. 276 потрібно передбачити обов'язок слідчого під час повідомлення особі про підозру роз'яснювати підозрюваному, що добровільне відшкодування (компенсація) шкоди, завданої його протиправними діями, та усунення її наслідків є обставиною, яка, від-

повідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, пом'якшує покарання, а також у разі дієвого каяття або примирення з потерпілим і повного відшкодування шкоди кримінальне провадження може бути закрито, згідно зі ст. ст. 45, 46 КК України і ст. 285 КПК України.

Добровільність відшкодування шкоди, завданої внаслідок учинення кримінального правопорушення, є однією з основних умов при укладанні правових угод. Частинами 3 і 4 ст. 469 КПК України передбачено категорії справ, у яких можуть бути укладені угоди про визнання винуватості й примирення. Так, угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Як слушно зазначає М. Квятковський, законодавець у цих нормах закону виходить із класифікації злочинів, визначених ст. 12 КК України, а також наведеного у ст. 477 КПК України переліку конкретних кримінальних правопорушень, розгляд яких належить до категорії приватного обвинувачення [8, с. 103].

Варто зауважити, що судова практика реалізує положення ст. 477 КПК України досить специфічно. Так, у доповненні до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 роз'яснюється, що угода про примирення може бути укладена тільки у випадках, коли кримінальне правопорушення завдає шкоду приватним інтересам (інтересам фізичної особи) та/або майновим інтересам юридичної особи, тобто лише щодо діянь, які посягають на приватні інтереси й не зачіпають значною мірою публічних інтересів. У злочинах, де основним безпосереднім об'єктом є публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише виявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається [9]. Ураховуючи, що законодавець не зробив таких винятків, можна зробити висновок, що таке судове роз'яснення суперечить змісту ст. 12 КК України і ст. 447 КПК України, тому що рекомендує не затверджувати угоди й у тих випадках, коли кримінальні правопорушення підпадають під перелік, що міститься в цих нормах закону, а шкоду було заподіяно лише потерпілому. Наприклад, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України, характеризується мотивами явної неповаги до суспільства. Отже, не можна затверджувати угоду про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим у цій категорії справ навіть у тому випадку, коли фактично від злочину шкоду заподіяно лише потерпілому (наприклад, у темному провулку за відсутності інших громадян обвинувачений без причини побив потерпілого), при цьому потерпілий буде позбавлений можливості ініціювати й укласти угоду про примирення на вигідних для себе умовах і негайно отримати компенсацію за спричинену йому злочином матеріальну та моральну шкоду, оскільки, як правило, лише у випадку укладення угоди обвинувачений може негайно й реально відшкодувати заподіяну шкоду, розраховуючи на більш м'яке покарання [8, с. 103].

Розглядаючи проблемні аспекти дії КПК України 2012 р., убачаємо, що вдосконалення потребує встановлення формальних вимог до змісту й форми позовної заяви. Так, відповідно до ч. 4 ст. 128 КПК України, форма і зміст позовної заяви

повинні відповідати вимогам, установленим до позовів, які висувуються в порядку цивільного судочинства [2]. Тобто, ця стаття за своїм змістом є банкетною, яка відсилає нас до ст. 119 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), що розкриває питання форми позовної заяви про відшкодування шкоди. Таке законодавче положення може створити певні складнощі в правозастосуванні. Так, унаслідок недотримання вимог ЦПК України потерпілим обвинувачений або його захисник, ознайомившись із цивільним позовом, може заявити клопотання про невідповідність цивільного позову вимогам норм ЦПК України, водночас заявивши клопотання щодо зняття арешту на його майно, що надасть йому можливість розпоряджатися майном, у тому числі витратити його, щоб найближчим часом не відшкодувати потерпілому заподіяну шкоду. Варто підтримати пропозиції С. Абламського, який пропонує передбачити в КПК України обов'язок особи, котра провадить досудове розслідування, водночас із роз'ясненням прав потерпілому додатково роз'яснити порядок складання та висунення цивільного позову й надати потерпілому відповідний бланк і допомогу в складанні цивільного позову [10, с. 157].

Також не можна погодитися із новелою КПК України щодо вимоги до цивільного позивача додати до позовної заяви її копії та копії всіх доданих до неї документів у кількості підозрюваних/обвинувачених і цивільних відповідачів для вручення їх кожному з них (ч. 5 ст. 128 КПК України, ст. 120 ЦПК України). Річ у тому, що під час кримінального провадження сторони цивільного позову мають право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування після їх відкриття, зокрема й з позовною заявою та доданими до неї документами, робити з них виписки, знімати копії тощо. Це право вони також мають після призначення справи суддею до судового розгляду (ст. ст. 290, 317 КПК України). Отже, навряд чи є необхідність обтяжувати цивільного позивача (потерпілого) тими формальностями, які властиві цивільному позову в цивільному судочинстві. Потрібно також урахувати, що, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України, обов'язок доказування виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 505 КПК України, іншим суспільно небезпечним діянням, покладається на слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 92), а на потерпілого – лише у випадках, установлених КПК України, зокрема провадженнях у формі приватного обвинувачення (ст. 479 КПК України).

Крім того, варто погодитися з думкою В. Нора, який слушно зазначає, що введення до кримінального провадження такого учасника, як цивільний позивач, не мало необхідності. Наявність цього учасника за КПК України 1960 р. була виправдана тим, що у випадку заподіяння шкоди злочинном юридичній особі остання потерпілою не визнавалася, а лише цивільним позивачем у випадку заявлення нею цивільного позову. Чинний КПК України змінив ситуацію: згідно з ч. 1 ст. 55, потерпілим у кримінальному провадженні може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і юридична особа, якій завдано майнової шкоди. Отже, цивільним позивачем може бути, згідно з чинним КПК України, лише потерпіла від кримінального правопорушення особа (фізична чи юри-

дична). Потерпілий же наділений значно більшим обсягом процесуальних прав, ніж цивільний позивач, що надає йому більші можливості для захисту своїх інтересів [7, с. 37].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що інститут відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, передбачений чинним КПК України хоча і значно вдосконалений, порівняно з КПК України 1960 р., але потребує вирішення багатьох процесуальних питань.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.
6. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схвалена Указом Президента України від 28.12.2004 р. № 1560/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004>.
7. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення // В. Нор // Право України. – 2013. – № 11. – С. 32–41.
8. Квятковський М. Проблемні питання кримінального провадження на підставі угод про визнання винуватості та про примирення у кримінальному провадженні / М. Квятковський // Слово Національної школи суддів. – 2013. – № 4 (5). – С. 98–103.
9. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>.
10. Абламський С.Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочинном потерпілому, у кримінальному судочинстві / С.Є. Абламський // Право і безпека. – 2012. – № 3 (45). – С. 154–159.

Стебелев А. М. Проблемы возмещения (компенсации) вреда, причиненного преступлением, в уголовном производстве

Аннотация. Статья посвящена определению проблем реализации института возмещения (компенсации) вреда, причиненного преступлением, потерпевшему после вступления в действие нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Предложено внести изменения и дополнения к действующему Уголовному процессуальному кодексу Украины с целью совершенствования уголовно-процессуального механизма защиты прав и законных интересов потерпевших от уголовных преступлений.

Ключевые слова: возмещение (компенсация) вреда, формы возмещения вреда в уголовном производстве, добровольное возмещение вреда в уголовном производстве, гражданский иск в уголовном производстве.

Stebelev A. Problems of damages reimbursement (compensation) in criminal proceedings

Summary. The article is devoted to defining problems of damages reimbursement (compensation) in criminal proceedings after the entry into force of the new Criminal Procedure Code of Ukraine (2012). The author has made a proposal to

amend the valid Criminal Procedure Code of Ukraine of Ukraine to improve the criminal procedural mechanism of protection the victims rights and interests.

Key words: damages reimbursement (compensation) in criminal proceedings, voluntary compensasion of damages in criminal proceedings, civil claim in criminal proceedings.